

РАЦІОНАЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ОХОРОНА ПРИРОДИ

УДК 911.3

Любомир ЦАРИК, Петро ЦАРИК

СУПЕРЕЧЛИВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ НА ТЕРНОПІЛЛІ В ПЕРІОД 2000-2011 РОКІВ

Розглянуто проблемні сторони розвитку заповідної справи на Тернопіллі в період становлення екомережної концепції, проаналізовано і оцінено зміни структури заповідних територій, проблеми щодо обґрунтування локальних елементів екомереж і відведення до їх складу земельних угідь на місцевості, окреслено перспективи розвитку заповідання на найближчі 10 років.

Ключові слова: екомережна концепція, заповідна мережа, динаміка чисельності і площ заповідних об'єктів, категорії заповідних територій, тенденції заповідання, перспектива розвитку.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Зміна концептуальних підходів до розбудови заповідної справи в Україні наприкінці 90-х років ХХ століття призвела до урізноманітнення шляхів їх реалізації на регіональному рівні. У наукових публікаціях все більше уваги стало приділятися розробці концептуальних засад та підходів щодо обґрунтування структурних елементів перспективних екомереж, методик їх вивчення, принципів моделювання і виокремлення на місцевостях. Традиційні підходи подальшої розбудови заповідних мереж стали поступово втрачати свою першочерговість і актуальність, поступаючись місцем новітньому екомережному.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі розглядалися питання доцільної реконструкції деяких загальнозоологічних заказників за умов нової стратегії розвитку заповідної справи [5], зміни категорій для окремих заказників, території яких активно включались у сферу рекреаційної діяльності [3], створення геопарку в межах Товтрового пасма [2], розширення території природного заповідника за рахунок включення до його складу інших заповідних об'єктів [4].

Формулювання цілей статті. Багатовекторність розвитку заповідної справи у 90-х роках на Тернопіллі проявилась рядом суперечливих тенденцій. Метою даного дослідження було виявлення особливостей цих тенденцій та проведення аналізу динамічних змін розвитку територій та об'єктів природно-заповідного фонду за основними категоріями заповідання за період з 2000 по 2011 роки.

Виклад основного матеріалу. Перехід заповідної справи в Україні на початку нового століття на концептуальні засади екомережного розвитку призвів до певних новацій і суперечностей у цьому процесі. Зокрема створення

нових і реформування існуючих заповідних об'єктів поступово стали підпорядковуватись екомережній стратегії. Так у 2005-2006 роках була обґрунтована науково-дослідними установами схема перспективної екомережі. У розробці схеми перспективної екомережі Тернопільської області брали участь наукові колективи Інституту екології Карпат НАН України (відділ охорони природних екосистем, науковий керівник к.б.н., с.н.с. Кагало О.О.) та лабораторії моделювання еколого-географічних систем Тернопільського національного педагогічного університету (науковий керівник проф. Царик Л.П.). Схема перспективної екомережі стала базовою просторовою моделлю реконструкції заповідної справи, яка орієнтує на виявлення структурних недосконалостей регіональної природоохоронної системи. Серед найпроблемніших завдань розвитку заповідної справи на даному етапі є забезпечення належного збереження ландшафтного різноманіття території області в межах основних ландшафтних районів.

В процесі системного аналізу особливостей заповідної мережі виявлено, що в ряді ландшафтних районів області немає базових заповідних об'єктів (площею понад 500 га і належним заповідним режимом на рівні заказників), які б гарантували збереження ландшафтного різноманіття. Така проблема є актуальною для мильнівського і збаразького ландшафтів Товтрового пасма, бережанського і монастириського ландшафтів Східного Опілля, малополіських ландшафтів, лановецького ландшафту в межах Авратинської височини. Більшість заповідних об'єктів області мають локалізований характер, незначні площі, а тому неспроможні належно репрезентувати ландшафтне різноманіття території. Площа пересічнообласного заповідного об'єкту скла-

дає всього 235,2 га і є недостатньою для повноцінного збереження ландшафтного різноманіття.

Іншою важливою проблемою заповідної мережі Тернопільщини є фрагментарність і подрібненість пам'яток природи. У реєстрі заповідних територій і об'єктів за 2011 рік із 418 пам'яток природи 297 мають площі менше 2 га, що складає 52% загальної чисельності об'єктів. Як стверджує американський геоеколог Р. Форман, в залежності від площі і конфігурації біоцентру знаходиться його видове насичення. Вчений доводить, що площа природної рослинності у 2 га є критично мінімальною для біоцентру карликового типу [1]. У природно-заповідному фонді області 52% заповідних об'єктів не спроможні здійснювати належне збереження біорізноманіття, так як їх площа є меншою за біоцентри карликового типу. Це свідчить про низьку природоохоронну ефективність значної частини запо-

відної мережі. Тому перспективним завданням практики природоохоронної діяльності є укрупнення пам'яток природи, долучення їх до складу заказників, заповідних урочищ, заповідних зон регіональних ландшафтних та національних природних парків, а також створення комплексних пам'яток природи площею більше 2 га.

Впродовж останніх одинадцяти років в області було створено тільки два об'єкти площею понад 500 га. Це – національні природні парки "Кременецькі гори" площею 6951,2 га і "Дністровський каньйон" на площі 10829,17 га, заповідні зони яких увійдуть до складу регіональної екомережі в якості ключових територій національного значення. Решта із 31-ї новоствореної заповідної території мають площу від 0,01 га до 50 га (табл. 1) і орієнтовані на збереження окремих природних об'єктів та видового біорізноманіття в межах невеликих ділянок ареалів його поширення.

Таблиця 1

Динаміка заповідних об'єктів за основними категоріями

Категорії територій та об'єктів ПЗФ	На 1.01.2001		На 01.01.2006р.		На 01.01.2011р.	
	К-ть, шт.	Площа, га	К-ть, шт.	Площа, га	К-ть, шт.	Площа, га
Природні заповідники	1	10526,70	1	10516,70	1	10516,70
Біосферні заповідники	-	-	-	-	-	-
Національні природні парки	-	-	-	-	2	17780,38
Регіональні ландшафтні парки	3	42997,00	3	42997,00	3	42997,00
Заказники	117	61862,10	115	61216,02	119	61324,72
<i>загальнодержавного значення</i>	14	11702,00	14	11702,00	14	11702,00
<i>місцевого значення</i>	103	50160,10	101	49514,02	105	49622,72
Пам'ятки природи	391	1048,48	393	1154,97	418	1223,22
<i>загальнодержавного значення</i>	11	132,30	11	126,00	11	126,00
<i>місцевого значення</i>	380	916,48	382	1028,97	407	1097,22
Заповідні урочища	4	476,50	4	480,20	4	480,20
Ботанічні сади	3	258,30	4	262,86	3	232,86
<i>загальнодержавного значення</i>	1	200,00	1	200,00	1	200,00
<i>місцевого значення</i>	2	58,30	3	62,86	2	32,86
Дендрологічні парки	9	109,70	9	109,70	9	109,70
<i>загальнодержавного значення</i>	2	74,00	2	74,00	2	74,00
<i>місцевого значення</i>	7	35,70	7	35,70	7	35,70
Зоологічні парки	1	10,00	1	10,00	1	10,00
<i>загальнодержавного значення</i>	-	-	-	-	-	-
<i>місцевого значення</i>	1	10,00	1	10,00	1	10,00
Парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва	13	107,60	13	112,79	13	112,79
<i>загальнодержавного значення</i>	4	65,00	4	65,00	4	65,00
<i>місцевого значення</i>	9	42,60	9	47,79	9	47,79
РАЗОМ:	542	117396,38	543	116860,24	573	134787,57
<i>Входять до складу територій інших категорій</i>	104	337,94	101	362,12	141	12571,44
ВСЬОГО:	542	117058,44	543	116498,12	573	122216,13
Частка заповідності:		8,46		8,41		8,84

Створення перших в області НПП покращало структуру заповідних площ, 13% яких знаходиться під національними природними парками. Разом із регіональними ландшафтними парками цими поліфункціональними заповідними територіями зайнято 45% заповідних площ, що створює сприятливі передумови цілеспрямованого розвитку різноманітних видів рекреаційної діяльності. В межах природного заповідника і заказників зосереджено 53% заповідних площ, що сприяє належному збере-

женню біотичного і певному збереженню ландшафтного різноманіття території (рис.1). Із одинадцяти заповідних категорій в області представлено десять, що свідчить про високу функціональну структурованість територій та об'єктів природно-заповідного фонду, однак основні заповідні площі приурочені до чотирьох із них: природного заповідника, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків і заказників.

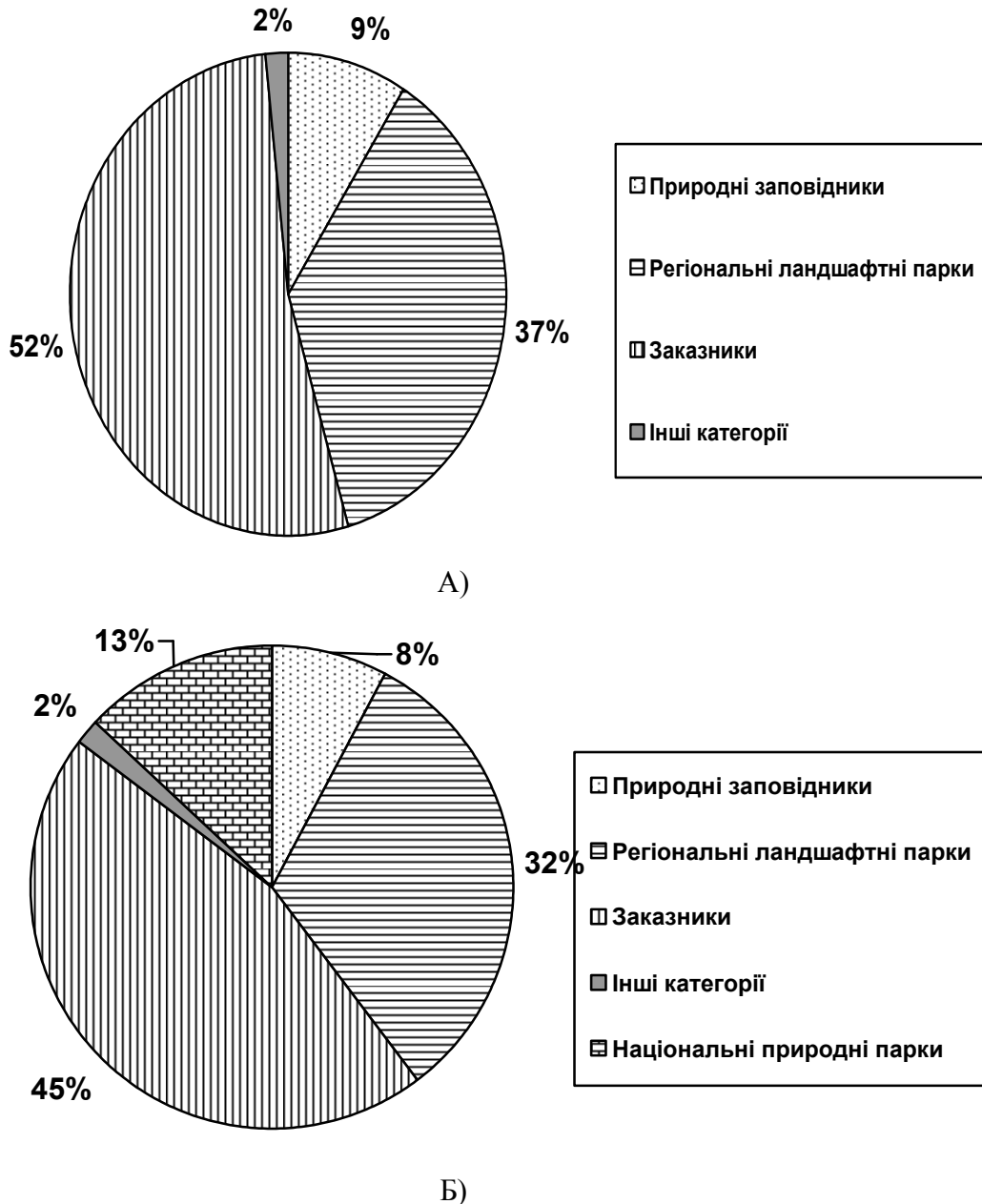

Рис. 1. Частка заповідних площ під основними категоріями ПЗФ Тернопільської області станом на 2000 (А) і 2011 (Б) роки.

Аналіз динаміки чисельності заповідних об'єктів показав, що впродовж 2000-2008 рр. кількість заповідних об'єктів зростає всього на п'ять одиниць, що пов'язано з інвентаризацією

і переструктуризацією малих за площею заповідних об'єктів(рис.2).

Водночас у заповідному фонді за цей період відбувалось створення і ліквідація

близько трьох десятків заповідних об'єктів. З різних об'єктивних і суб'єктивних причин

відбувалась ліквідація існуючих і створення нових заповідних об'єктів з мотивів втрати

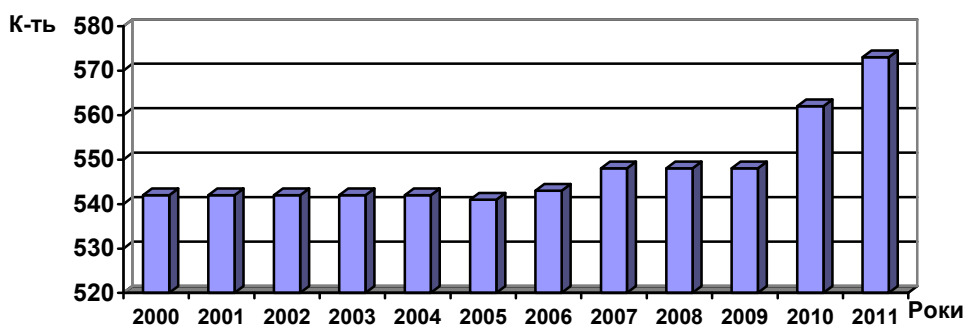

Рис. 2. Динаміка чисельності заповідних територій Тернопільської області за період 2000-2011 роки

лісовими формаціями своєї екологічної стійкості, біологічної продуктивності, входження їх до складу об'єктів вищих категорій заповідності, з причин пошкодження деревостанів хворобами і шкідниками, буревіями тощо. У цей період заповідна мережа позбулась унікальних ділянок елітних букових, дубових,

кленових деревостанів віком від 80-и до 160-и років, зокрема: 9,6 га Куропатницької бучини, 5,0 га Шупарської бучини №2, 18,0 га Мужилівської діброви, 0,9 га кленового гаю у Микулинецькому лісництві, донедавна заповідних лісів в урочищах "Братарщина", "Чарівниця" тощо (табл. 2).

Таблиця 2

Створення та ліквідація об'єктів природно-заповідного фонду Тернопільської області впродовж 2000-2010 років

Роки	Створено об'єктів ПЗФ		Ліквідовано об'єктів ПЗФ	
	Кількість, од	Площа, га	Кількість, од	Площа, га
2000	14	139,04	10	62,53
2001	-*	100,78	-*	656,80
2002	-	-	-*	469,02
2003	8	108,60	8	87,94
2004	*-	20,66	-	-
2005	8	41,41	6	113,92
2006	7	11,29	2	12,8
2007	-	-	-	-
2008	-	-	-	-
2009	15	6957,99	3	1047,1
2010	13	10988,68	2	0,03

* змінено площі територій та об'єктів ПЗФ.

Невелике кількісне зростання заповідних об'єктів у 2006 році не внесло якихось якісних змін у функціонально-просторову структуру територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Тільки наприкінці 2009 та у 2010-2011 роках почалися якісні зміни як функціональної, так і просторової структур ПЗФ області. Заповідні площі за цей період зросли майже на 18 тис. га, а кількість заповідних об'єктів поповнилась 31-ю новою одиницею (двома заказниками, двадцятьма сімома пам'ятками природи, двома національними природними парками) (Рис.1. 3).

Однак етап якісних змін функціонально-

просторової структури заповідної мережі поки що не підкріплюється ініціативою місцевих органів влади щодо необхідності наукових розробок локальних схем екомереж адміністративних районів, міст обласного підпорядкування. Так в області жодна з районних рад не ініціювала обґрунтування таких природоохоронних проектів. У 2011 році першою була обґрунтована схема розвитку локальної екомережі м. Тернополя фахівцями науково-дослідної лабораторії "Моделювання еколого-географічних систем" Тернопільського національного педагогічного університету.

В процесі роботи над проектом були від-

працьовані методичні прийоми такого роду досліджень, зібране коло фондових матеріалів, необхідних для успішного виконання робіт, проведені натурні дослідження перспективних ключових і сполучних територій. Разом з тим проведені оцінки стану рослинності території міста, ступінь антропогенної трансформованості ландшафтів тощо. Моделювання локаль-

ної екомережі показало необхідність і складність збереження екологічного каркасу території, доцільність взяття під охорону ряду паркових зон задля стійкого функціонування урбанізованих ландшафтів, створення екобезпечного середовища життєдіяльності людей в гармонії з природою.

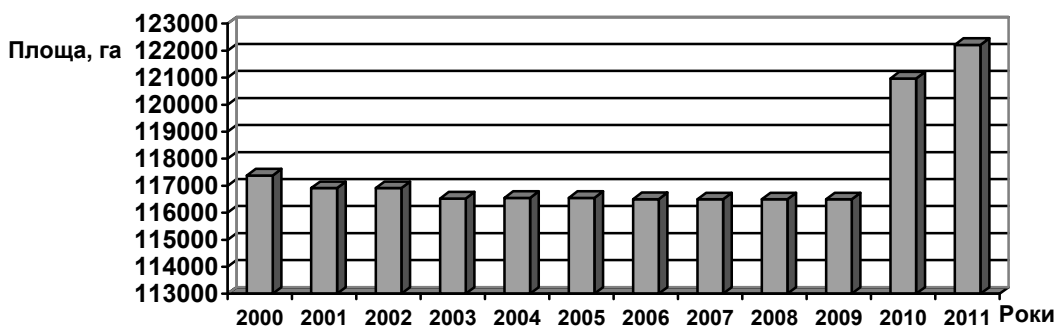

Рис. 3. Динаміка площ заповідних територій Тернопільської області впродовж 2000-2011 років

Які тенденції розвитку заповідної справи можна очікувати у найближчі десять років? Відбуватиметься подальший розвиток заказників, як за рахунок новостворених незначних за площею, так і шляхом реорганізації існуючих загальнозоологічних у ландшафтні, лісові в межах таких ландшафтних районів, як: Бережанське і Монастириське Опілля, північно-західних і центральних частин Товтрової гряди, Авратинської височини, Малого Полісся. Подальшого розвитку потребує процес створення регіональних ландшафтних парків в околицях таких міських поселень як Теревовля, Чортків, Бучач, Збараж, Ланівці, Залізці, Бережани. Обґрунтування доцільності їх формування неодноразово доводилось авторами в ряді інших праць і наукових публікацій. Стосовно необхідності збереження частини мильнівського і збараського ландшафтів Товтрової гряди створенням першого в області геопарку наукова дискусія ведеться з 2008 року. З роками товтрові горби зникають за рахунок інтенсивних гірничо-видобувних розробок і збереження окремих ділянок гряди носить локалізований, фрагментарний характер. Зрештою настає пора відведення земель на місцевості до складу

регіональної екомережі, процес який галузеві відомства всіляко ігнорують і відтягують. В межах річкових долин з'являється необхідність створення низки гідрологічних, орнітологічних, іхтіологічних заказників з метою поетапної ренатуралізації ландшафтів перспективних сполучних територій.

Висновки. Впродовж 2000-2011 років процес кількісного поповнення територій та об'єктів ПЗФ області поєднувався з реконструкцією пам'яток природи місцевого значення, що знайшло відображення у створенні і ліквідації понад 30-и невеликих заповідних об'єктів.

Водночас було створено два національні природні парки, які істотно вплинули на покращення функціональної структури заповідних мереж, розширенні можливостей розвитку рекреаційної сфери в межах заповідних територій і до складу яких увійшли десятки дрібних заповідних об'єктів.

Найактуальнішим завданням нинішнього етапу заповідання є розбудова проектів локальних екомереж на рівні адміністративних районів, реалізація яких не відбудеться без ініціативи та інвестування зі сторони представництва місцевої влади.

Література:

1. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: монографія у 2-х т./ М.Д. Гродзинський – К.: Видавничо-географічний центр "Київський університет", 2005. – Т.1. – 431 с., Т.2. – 503 с.
2. Зінько Ю.В. Передумови створення геопарку "Українські Товтри"/ Ю.В.Зінько, О.М.Шевчук // Матеріали міжнародної конференції "Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях" (21-23 травня 2008 року). – Гримайлів-Тернопіль: Джура, 2008, С. 94-100.
3. Царик Л.П. Про перспективу розширення природного заповідника "Медобори"/ Л.П.Царик // Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль: СМТ "Тайп", 2008. – №2. – С.194-198.

4. Царик П.Л. Проблемні підходи щодо природозаповідання на прикладі загально-зоологічних заказників / П.Л.Царик // Наукові записки ТНПУ. Серія: географія.- Тернопіль: СМТ "Тайп", 2008. – №2. – С.194-198.
5. Царик П.Л. Про доцільність зміни статусу ландшафтного заказника "Касперівський" / П.Л.Царик // Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. – Тернопіль: СМТ "Тайп", 2011. – № 2. – С. 227-232.

Резюме:

Царик Л., Царик П. ПРОТИВОРЕЧИВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЗАПОВЕДНОГО ДЕЛА НА ТЕРНОПОЛЬЩИНЕ В ПЕРИОД 2000-2011 ГОДОВ.

Рассмотрены проблемные стороны развития заповедного дела на Тернопольщине в контексте концепции экосетей, проанализированы изменения структуры заповедных территорий в условиях противоречивых подходов к ее реализации, отсутствие инициативы местных органов власти в вопросах разработки локальных элементов экосети и отвода земельных угодий на местности в их состав, поданы перспективы развития заповедного дела на ближайшие 10 лет.

Ключевые слова: концепция экосети, заповедная сеть, динамика численности и площадей заповедных объектов, категории заповедных территорий, тенденции заповедного дела, перспектива развития.

Summary:

Tsaryk L., Tsaryk P. CONTRADICTIONARY TRENDS IN NATURE CONSERVATION IN THE TERNOPIIL REGION IN THE PERIOD 2000-2011 YEARS.

The problem of development of reserves in the Ternopil region in the context of the concept of ecological networks are considered, the changes in the structure of protected areas in terms of conflicting approaches to its implementation, the lack of initiative of local authorities in the development of local elements of the ecological network and the removal of land on the ground in their composition are analyzed, the prospects of the reserve case for the next 10 years are given.

Keywords: the concept of ecological networks, a protected network, dynamics of the number and of area of protected sites, categories of protected areas, conservation trends, the prospect of development.

Рецензент: проф. Ковальчук І.П.

Надійшла 13.02.2012р.

УДК 908:556.51:711.14 (477.85)

Петро СУХИЙ, Ігор БЕРЕЗКА

**РЕТРОСПЕКТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ СТРУКТУРИ
ЗЕМЕЛЬНОГО ФОНДУ БАСЕЙНУ РІЧКИ СІРЕТ**

Розглянуто ретроспективні особливості формування існуючої структури земельного фонду басейну річки Сірет (в межах Чернівецької області). Визначено нерівномірність розподілу земель за цільовим призначенням у межах трьох орографічних частин басейну. В результаті дослідження визначено, що в його гірській частині понад половину займають землі лісового, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, в долинній частині басейну, лісистість нижча за пересічну по басейну, при значній розораності території. Встановлено суттєве зростання значень частки забудованих територій у структурі земельного фонду від гірської до долинної частини басейну, що спричинено особливостями рельєфу та процесами заселення території басейну.

Ключові слова: структура земельного фонду, басейн річки, заселеність, категорії земель, господарська освоєність території.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблеми раціональної організації території, складовою якої є оптимізація землекористування, досліджуються тривалий час. Основними з них є проведення кадастрових робіт з оцінки компонентів природного середовища, їх якості та придатності для використання; оцінка потреб населення у забезпеченні земельними ресурсами; розробка нормативів господарського освоєння та використання території; визначення допустимих рівнів антропогенного (техногенного) навантаження на довкілля; оптимізація процесів розселення населення; планування організації екологічно безпечної господарської діяльності.

Означені вище напрямки дослідження, в основному, виконуються для крупних регіонів. Детально ці питання, для таксономічних одиниць нижчого рангу, розроблені в схемах районного планування території, що близькі за змістом до раціональної організації території. Окремі схеми розроблені для промислових вузлів, агломерацій, сільськогосподарських та рекреаційних зон і вони зазвичай не включають в себе вивчення геопросторової організації території, зокрема її басейнової структури.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Оскільки територія (басейн р. Сірет в межах Чернівецької області) має досить тривалий період освоєння й у різні часи перебувала під